

КРАЈ РАТА, СРБИ И
СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Volume CXCII

DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES

Book 41

THE END OF THE WAR, SERBS AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA

Proceedings of the International Conference held on
November 29–30, 2018

E d i t o r

Academician

MIHAILO VOJVODIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига СХСII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 41

КРАЈ РАТА, СРБИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 29–30. новембра 2018.

У р е д н и к

академик

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж 500 примерака

Штампа
Планета ѝриниј, Београд

ISBN 978-86-7025-908-9

© Српска академија наука и уметности 2021

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Василије Ђ. Крстић

Михаило Војводић

Љубодраг Димић

Славенко Терзић

Мира Радојевић

Милан Терзић

Александар Растовић

САДРЖАЈ

Михаило Војводић ПРЕДГОВОР	13
Михаило Војводић ИЗ САВЕТОДАВНОГ ОДБОРА ФРАНЦУСКЕ ВЛАДЕ: ЕМИЛ ОМАН О ЈАДРАНСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ПИТАЊУ 1918. ГОДИНЕ	15
Mihailo Vojvodić FROM FRENCH GOVERNMENT'S ADVISORY BOARD: EMILE HAUMANT ON ADRIATIC AND MACEDONIAN QUESTION IN 1918	24
Зоран Лакић ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ ИСТОРИЈСКИ ПОДУХВАТ (ЗАВЈЕТ И ЦИЉ)	25
Zoran Lakić LIBERATION AND UNIFICATION IN 1918 HISTORICAL UNDERTAKING (OATH AND GOAL)	31
Славенко Терзић ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918. ГОДИНЕ	33
Slavenko Terzić GREAT NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERB PEOPLE IN MONTENEGRO IN 1918	41
Љубодраг Димић СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ЗАВРШЕТКУ ВЕЛИКОГ РАТА И ФОРМИРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1918–1941)	43
Ljubodrag Dimić SERBIAN HISTORIOGRAPHY ON THE END OF THE GREAT WAR AND FORMING OF YUGOSLAV STATE (1918–1941)	70
Мирослав Перишић О ОДГОВОРНОСТИ ЗА АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА	73
Miroslav Perišić ON RESPONSIBILITY FOR THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES	84

Љубинка Трговчевић ЈУГОСЛАВИЈА, ДА ИЛИ НЕ? СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ	85
Ljubinka Trgovčević YUGOSLAVIA, YES OR NO? SERBIAN INTELLECTUAL ELITE AND THE 1918 UNIFICATION	96
Мира Радојевић СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА О ФЕДЕРАЛИСТИЧКОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1914–1918).....	97
Mira Radojević SERBIAN INTELLECTUAL ELITE ON FEDERALISTIC ORGANIZATION OF THE YUGOSLAV STATE (1914–1918)	124
Ю. А. Петров РОССИЯ И ОКОНЧАНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, 1918–1922.	125
Јуриј Александрович Петров РУСИЈА И КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА, 1918–1922.	137
Војислав Г. Павловић МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ У КОМЕ ЈЕ СТВОРЕНА КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	139
Vojislav G. Pavlović INTERNATIONAL CONTEXT IN WHICH KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES WAS CREATED.....	151
Никола Б. Поповић АНТАНТА И ПИТАЊЕ РАЗБИЈАЊА АУСТРОУГАРСКЕ 1918.....	153
Nikola B. Popović ENTANTE AND THE QUESTION OF BREAKUP OF AUSTRIA-HUNGARY IN 1918.....	175
Arpad Hornyak THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN-YUGOSLAV DIPLOMATIC RELATIONS AFTER THE END OF THE WORLD WAR I.....	177
Арпад Хорњак ПОЧЕЦИ МАЂАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	186
Александар Растовић ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У БРИТАНСКОМ ПАРЛАМЕНТУ 1917–1920. ГОДИНЕ	189
Aleksandar Rastović YUGOSLAV QUESTION IN THE BRITISH PARLIAMENT 1917–1920	204

Никола Жутић ИДЕЈА ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	205
Nikola Žutić THE IDEA OF GREATER SERBIA AND FORMING OF YUGOSLAVIA	220
Бранко Бешлин НЕМЦИ У СРЕМУ, БАЧКОЈ И БАНАТУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	221
Branko Bešlin THE GERMANS IN SYRMIA, VAČKA AND BANAT AND FORMING OF YUGOSLAVIA.....	232
Гордана Илић Марковић ФОРМИРАЊЕ ДРЖАВНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА И РЕПУБЛИЦИ АУСТРИЈИ	233
Gordana Ilić Marković DIE HERAUSBILDUNG STAATLICHER IDENTITÄT IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT IM KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN UND SLOWENEN UND IN DER REPUBLIK ÖSTERREICH	248
Александар Животић ДОПРИНОС СРПСКЕ ВОЈСКЕ САВЕЗНИЧКОЈ ПОБЕДИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	249
Aleksandar Životić CONTRIBUTION OF THE SERBIAN ARMY TO THE ALLIES' VICTORY IN THE WORLD WAR I.....	261
Елена Кострикова ВКЛАД РУССКОГО ВОЕННОГО КОНТИНГЕНТА В ОБЩУЮ ПОБЕДУ НА САЛОНИКСКОМ ФРОНТЕ.....	263
Елена Кострикова ДОПРИНОС РУССКОГ ВОЈНОГ КОНТИГЕНТА ЗАЈЕДНИЧКОЈ ПОБЕДИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ.....	277
Милан Терзић СРПСКА УСТАНИЧКА АКЦИЈА ЗА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈУ СНАГА ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ	279
Milan Terzić SERBIAN INSURGENCY ACTIONS FOR DESTABILIZATION OF THE CENTRAL POWERS' FORCES ON THE MACEDONIAN FRONT	287
Далибор Денда ДОБРОВОЉЦИ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ	289
Dalibor Denda VOLUNTEER CORPS IN THE FINAL OPERATIONS OF THE SERBIAN ARMY IN 1918	299

Горан Латиновић СРПСКА ВОЈСКА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1918.	301
Goran Latinović THE SERBIAN ARMY AND THE LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1918.....	319
Миљан Милкић СРПСКА ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918. ГОДИНЕ.....	321
Miljan Milkić SERBIAN MILITARY TRADITION AND FORMING OF THE ARMY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1918.....	335
Боривоје Милошевић ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	337
Borivoje Milošević RELIGIOUS COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV STATE.....	351
Јована Шалјић Ратковић ИСЛАМСКА ЗАЈЕДНИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ.....	353
Jovana Šaljić Ratković ISLAMIC COMMUNITY AND THE CREATION OF YUGOSLAV STATEI	369
Владислав Пузовић ПОСЛЕДИЦЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА СРПСКО-РУСКЕ БОГОСЛОВСКО-АКАДЕМСКЕ ВЕЗЕ.....	371
Vladislav Puzovic CONSEQUENCES OF THE WORD WAR I ON SERBIAN-RUSSIAN THEOLOGICAL ACADEMIA RELATIONSHIPS.....	382
Милош Ковић ТОМАШ ГАРИГ МАСАРИК И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	385
Miloš Ković TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK AND THE CREATION OF THE YUGOSLAV STATE.....	419
Владан Виријевић РЕПАТРИЈАЦИЈА СРПСКИХ ВОЈНИХ ЗАРОБЉЕНИКА ИЗ ОСМАНСКЕ ИМПЕРИЈЕ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	421
Vladan Virijević REPATRIATION OF SERBIAN PRISONERS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AFTER THE FIRST WORLD WAR.....	433

Биљана Вучетић “SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” АМЕРИЧКИ ЦРВЕНИ КРСТ И СРБИЈА, 1916–1919. ГОДИНЕ	435
Biljana Vučetić „SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” THE AMERICAN RED CROSS AND SERBIA (1916–1919)	448
Драган Бакић РЕГЕНТ АЛЕКСАНДАР И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	449
Dragan Bakić REGENT ALEXANDER AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA	467
Ђорђе Ђурић ПРЕДСЕДНИК СКА ЈОВАН ЖУЈОВИЋ О УЈЕДИЊЕЊУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА	469
Đorđe Đurić JOVAN ŽUJOVIĆ, PRESIDENT OF THE RSA, ON UNIFICATION OF THE SOUTH SLAVS	479
Борис Милосављевић СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА У ПАРИЗУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	481
Boris Milosavljević SLOBODAN JOVANOVIĆ AT THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE FORMATION OF THE YUGOSLAV STATE	499
Љубомирка Кркљуш О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЧИНИЛАЦА УЈЕДИЊЕЊА 1. ДЕЦЕМБРА 1918. ГОДИНЕ.....	501
Ljubomirka Krkljuš ON SOME QUESTIONS OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE FACTORS OF THE DECEMBER 1, 1918 UNIFICATION.....	509
Душко Топаловић ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ОД СТРАНЕ СКАНДИНАВСКИХ КРАЉЕВИНА: ДАНСКЕ, НОРВЕШКЕ И ШВЕДСКЕ.....	511
Duško Topalović QUESTION OF RECOGNITION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES BY THE SCANDINAVIAN KINGDOMS: DENMARK, NORWAY AND SWEDEN.....	518
Мирјана Стефановски ВЛАДАЛАЧКА ВЛАСТ ПО УСТАВНОМ ПРОЈЕКТУ ХРВАТСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ.....	519
Mirjana Stefanovski RULING AUTHORITY AS PER CONSTITUTIONAL PROJECT OF THE CROATIAN COMMUNITY	535

Првослав Радић ФИЛОЛОШКА ПАРАДИГМА ВУКА КАРАЏИЋА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА	537
Prvoslav Radić VUK KARADŽIĆ'S PARADIGM OF THE SERB LANGUAGE AND YUGOSLAV IDEOLOGY	551
Горана Раичевић СРПСКА КЊИЖЕВНА АВАНГАРДА И ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА	553
Gorana Raičević SERBIAN LITERARY AVANT-GARDE AND THE IDEA OF YUGOSLAVISM	566
Александар М. Милановић СРПСКО СТАНОВИШТЕ У ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРИ СТВАРАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ	567
Aleksandar M. Milanović SERBIAN POSITION IN LANGUAGE POLICY AT THE TIME OF CREATION OF YUGOSLAVIA	582
Рајна Драгићевић УТИЦАЈ СХВАТАЊА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА О ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ НА КОНЦЕПЦИЈУ РЕЧНИКА САНУ	583
Rajna Dragičević THE INFLUENCE OF ALEKSANDAR BELIĆ' VIEW OF THE SOUTH SLAVIC ISSUE ON THE CONCEPT OF THE SANU DICTIONARY	592
Ненад Николић ПРОБЛЕМАТИКА СРПСТВА И ЈУГОСЛОВЕНСТВА У КЊИЖЕВНОЈ ИСТОРИЈИ ПАВЛА ПОПОВИЋА	593
Nenad Nikolić THE PROBLEMS OF SERBIAN AND YUGOSLAV IDEAS IN PAVLE POPOVIĆ'S LITERARY HISTORY	605
Мирослав Радивојевић ПРОМЕНЕ У РУСИЈИ И СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	607
Miroslav Radivojević THE CHANGES IN RUSSIA AND CREATION THE STATE OF SERBS, CROATS AND SLOVENES – CONTRIBUTION TO THE RESEARCH.....	618
Љубинка Шкодрић КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И СУДБИНА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	621
Ljubinka Škodrić END OF THE WORLD WAR I AND THE FATE OF ARCHIVAL MATERIAL OF NATIONAL ARCHIVE OF THE KINGDOM OF SERBIA.....	635

Александар Марковић ГРАЂА АРХИВА СРБИЈЕ О УЈЕДИЊЕЊУ И СТВАРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914–1918.....	637
Aleksandar Marković ARCHIVAL MATERIAL OF THE ARCHIVE OF SERBIA ON UNIFICATION AND FORMING OF THE YUGOSLAV STATE 1914–1918.....	654
Слободан Бјелица ПЕРЦЕПЦИЈА ОСЛОБОЂЕЊА И УЈЕДИЊЕЊА 1918. У ВОЈВОЂАНСКОЈ МЕЂУРАТНОЈ ЈАВНОСТИ	655
Slobodan Bjelica PERCEPTION OF LIBERATION AND THE 1918 UNIFICATION IN VOJVODINA'S INTER-WAR PUBLIC	666

ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ

БОРИВОЈЕ МИЛОШЕВИЋ*

А п с т р а к т. – С обзиром на вјерску и етничку шароликост Босне и Херцеговине, вјерске заједнице имале су важну улогу у креирању историјских догађаја на том простору. Муслиманска и католичка вјерска заједница срчано су подржале јулски ултиматум и аустроугарску објаву рата Србији. У међувремену је српско свештенство било изложено суровој политичкој репресији јер је од стране власти означено за једног од носилаца „великосрпских“ и „сепаратистичких“ идеја и антидржавне пропаганде. Ватикан и католичка црква снажно су подржали ратне напоре Аустроугарске, а монархија је истовремено у босанскохерцеговачким муслиманима имала јак ослонац, посебно након што је султан крајем 1914. године прогласио цихад. Стварање Краљевине СХС 1. децембра 1918. године поздравиле су све вјерске заједнице у покрајинама, неке из истинског убјеђења, а друге из политичког опортунизма.

Кључне ријечи: Босна и Херцеговина, Први свјетски рат, уједињење, вјерске заједнице, Краљевина СХС, 1918. година

Антисрпске демонстрације у Босни и Херцеговини послије Сарајевског атентата наговијестиле су касније масовне прогоне Срба у покрајинама, у првом реду народне интелигенције и свештенства. Уз наношење пораза српској војсци, према замислима службеног Беча, српски народ требало је изложити понижењу, ма гдје он живио, а у перспективи уништити трагове српске културе и вјере као коначан ударац српској националној свијести.¹ Репресивне мјере власти према српској цркви и свештенству можемо разумјети уколико се има у виду да је православна црква представљала један од стубова српског националног идентитета. Свештенство се уочи рата, према владином мишљењу, политички и грађански сасвим компромитовало, било је инфицирано духом нелојалности према монархији, који је пренијело на народ па је означено за носиоца великосрпских и сепаратистичких идеја.²

* Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, имејл: borivoje.milosevic@ff.unibl.org

¹ М. Казимировић, Х. Хаутман, *Крвави њирај Великој рајна, злочини Аустроугарске и њених савезника 1914–1918. у свјетлу аустријских докумената*, Нови Сад, 2015, 75.

² Детаљније код: Б. Милошевић, *Српска православна црква и свештенство у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату*, Андрићград–Вишеград, 2016.

Непосредно по атентату у Сарајеву од високих достојанственика српске цркве ултимативно се захтијевало да ријечју и дјелом искажу лојалност према држави. Предсједник мађарске владе Иштван Тиса запретио је православним владикама да ће српски свештеници, као народни пастири, одговарати уколико Срби крену странпутицом и не покажу вјерност династији Хабзбурга.³ С тим у вези, црквени врхови су оштро осудили убиство надвојводе и његове супруге те путем окружница позивали народ на покорност властима.⁴ Парастос у православној цркви у Сарајеву служио је митрополит Евгеније Летица, а потом је говорио свештеник Димитрије Јанковић жалећи због „богумрског атентата“ и опомињући да се већа пажња треба поклонити васпитању омладине.⁵ Упркос помирљивим тоновима, многе православне цркве, парохијски и владичански домови, школе и читаонице били су током антисрпских демонстрација оскрнављене, опљачкане или демолиране.⁶ Обрачун са православним свештенством био је суров, а уклањање народне интелигенције из јавног живота представљало је дио аустроугарске кампање уништења српске друштвене елите. Политика вишегодишњег вјештог манипулисања вјерским заједницама у Босни и Херцеговини, окретања једних против других и фаворизовања католичанства, почели су давати своје горке плодове.⁷

Лист *Jenji misbah*, орган Удружења босанскохерцеговачке илмије, назвао је убиство Франца Фердинанда грозним, страшним и дивљим злочинном, наглашавајући како је овај чин наишао на једнодушну осуду и презир лојалног становништва покрајина, а посебно босанских муслимана.⁸ Реис-ул-улема Мехмед Џемалудин Чаушевић упутио је телеграм саучешћа царској кабинетској канцеларији у Ишл поводом, како је навео, „злочиначког

³ В. Казимировић, *Србија и Југославија 1914-1945*, књ. I, Крагујевац, 1995, 87.

⁴ Владика Мирон Николић се, примјера ради, обратио цару Францу Јозефу изражавајући вјерност и традиционалну приврженост монархији и владарском дому Хабзбурга. Истицано је како је српски народ захвалан цару на указаној милости те га моли да не осуђује цијели народ за преступе појединаца; Д. Микавица, Г. Васин, Н. Нинковић, *Пречански Срби у Великом рајћу 1914-1918*, Нови Сад 2018, 191; М. Екмечић, *Рајћни циљеви Србије 1914*, Београд, 1973, 125.

⁵ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 137, 4. juli 1914.

⁶ Б. Милошевић, *Српска православна црква и свештеништво у Босни и Херцеговини...*, 23-52.

⁷ У једном меморандуму из априла 1877. године јасно се види одлучност званичног Беча да своју власт у Босни и Херцеговини, по окупацији покрајина, утемељи на завади вјерски подјељеног становништва. Калај је сматрао да је највећа тешкоћа, али уједно и корист за аустроугарску управу, лежала у супротностима између хришћанства и ислама. Даље се наводи како је потребно неупадљиво, премда осјетно протежирање католика у окупираним покрајинама. Калај је вјеровао да ће муслимани временом напустити ислам и прихватити католичанство чиме ће оно у Босни и Херцеговини коначно добити превагу; В. Поповић, *Калајев план о Босни*, Календар СКПД Просвјета за 1936. годину, Сарајево, 1935, 24-26.

⁸ А. Јахић, *Krug nade i razočaranja: bosanskomuslimansko vjersko vodstvo i Veliki rat (1914-1918)*, Vrhbosnensia, XIX, 2, Sarajevo, 2015, 303.

дјела бездушника“.⁹ Муслимански вјерски поглавар позвао је вјернике да не учествују у антисрпским демонстрацијама, савјетујући их да буду обазриви, промишљени и не уништавају туђу имовину.¹⁰ Саборски посланик Мустај-бег Мутевелић је у дворишту Цареве џамије у Сарајеву упозорио окупљене на потребу да се босански муслимани жртвују за цара и домовину.¹¹ Уочи аустроугарске објаве рата Србији, Чаушевић је позвао муслимане да не жале никакву жртву, тјелесну, материјалну или моралну у корист цара и монархије.¹² Чаушевић је лојалност држави означио као поданичку и вјерску дужност свих муслимана опомињући вјернике да „добро воде рачуна о традицији суживота и толеранције у Босни и Херцеговини“.¹³

Надбискуп врхбосански Јосип Штадлер оштро је осудио сарајевски атентат и позвао народ и жупне уреде да раде на чувању јавног реда и мира. Премда је јавно позвао католике да „не прекораче границе закона“ и „не огријеше се о туђе власништво“, посланица је објављена тек 3. јула када су антисрпске демонстрације већ утихнуле.¹⁴ Бискуп Иван Шарић, коадјутор надбискупа Штадлера, написао је пјесму посвећену надвојводи Фердинанду коју су објавиле новине, а касније је штампана и дијељена народу пред црквама.¹⁵ У пјесми је позвао Бога да суди Србима које је назвао „звјерима“ и „гујама“.¹⁶ Штадлер је улагао велики напор како би увјерио јавност да у за вјери нису учествовали Хрвати. Према ставу Врхбосанске надбискупије, налог да се убије аустроугарски престолонаследник дошао је из Београда. *Хрватиски дневник* је објавио да су Срби убили Фердинанда јер су знали како је намјеравао ујединити све хрватске земље па би у том случају уједињење Хрватске и Србије било неостварљиво, јер „задовољни Хрвати не би никад хтјели Петра или сједињавање с барбарском Србијом“. Хрвати су позвани да буду опрезни према сваком ко убудуће буде говорио о „националном јединству“.¹⁷ Фра Дидак Бунтић је у писму Исидору Кршњавију 7. јула 1914.

⁹ Б. Милошевић, *Српска њавославна црква и свешћенство у Босни и Херцеговини...*, 33.

¹⁰ А. Јахић, *Krug nade i разоћарања...*, 306.

¹¹ *Novosti*, Zagreb, br. 204, 4. јули 1914.

¹² А. Јахић, *Iz bosanskohercegovačke политике за vrijeme Prvog svjetskog rata. Nestanak Ujedinjenje muslimanske organizacije i uspon „neznatnih i neozbiljnih elemenata“*, DHS, 2, Tuzla, 2017, 212; А. Јахић, *Krug nade i разоћарања...*, 308.

¹³ А. Јахић, *Krug nade i разоћарања...*, 309.

¹⁴ Б. Милошевић, *Српска њавославна црква и свешћенство у Босни и Херцеговини...*, 51.

¹⁵ Шарић је аутор неколико пјесама посвећених усташком поглавнику Анти Павелићу. Током рата је отворено подржавао усташки режим. По завршетку рата је емигрирао у Шпанију, гдје је умро 1960. године.

¹⁶ V. Novak, *Magnum crimen, pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948, 32.

Бискуп Шарић је 31. јула 1914. године одржао патриотски говор војницима у сарајевској касарни, а потом се са свештенством помолио за цара и благосиљао војску; *Hrvatski dnevnik*, Sarajevo, br. 175, 1. kolovoz 1914.

¹⁷ Д. Живојиновић, *Вашикан, Србија и стварање југословенске државе 1914-1920*, Београд, 1995, 43. Аглаја Франк, супруга Иве Франка, написала је поводом смрти Франца Фердинанда како су Хрвати имали велика очекивања од престолонаследника који је наводно планирао да монархију преуреди у вишенационалну савезну државу што би уништило сан о

године Србе назвао „безбожним и невјерним ришћанима“, наводећи како су католици и муслимани смрћу Франца Фердинанда у њему изгубили „једину нашу наду и упориште“.¹⁸ „Трагедија у Сарајеву завила је у црно цијелу монархију. Разумљиво је и природно, да нема града, вароши, мјеста, ни најмањег села гдје није општа жалост, гдје није све у црнини овијено“, објавила је дубровачка *Црвена Хрвајска*.¹⁹

Хрватска штампа је послје атентата отворено подријавала антисрпску атмосферу у земљи и оправдавала рушилачки поход против Срба и њихове имовине. За хрватску јавност није било дилеме – завјера против Франца Фердинанда скована је у Београду, а Гаврило Принцип и другови били су тек пуки извршиоци – плаћеници. „Проклети ови створови навукоше толику љагу и на нашу милу домовину, да је ништа није кадро избрисати“, писала је мостарска штампа.²⁰ *Хрвајски дневник* био је носилац жестоке антисрпске кампање у Босни и Херцеговини који је са увредама на рачун Срба отишао толико далеко да га је *Сарајевски лист* упозоравао на недопустиво писање.²¹ Загребачке *Новости* су текст „Сјети се Босно“, објављен у *Хрвајском дневнику*, назвале објавом рата Србији.²² Београд је оптуживан као организатор и налогодавац атентата у Сарајеву, а Србија је означена „срамотном љагом на географској карти“.²³ Рушилачки талас против Срба и њихове имовине у хрватској штампи оцјењен је као израз народног огорчења и одушевљеног патриотизма.

Католичка црква дала је безрезервну подршку службеном Бечу у вријеме Јулске кризе. У неким католичким круговима јавио се страх да би негативан исход рата могао значити смрт монархије. Кардинал Мери дел Вал је сарајевски атентат описао као завјеру против монархије тражећи да она енергично иступи против Србије, док је кардинал Гаспари вјеровао да је атентат изведен уз сарадњу српске војске и сагласност краља Петра.²⁴ Ваги-

Великој Србији; S. Matković, *Izabrani portreti pravaša*, Zagreb, 2011, 217. Иван Франк је поручио како су „Срби убиством Франца Фердинанда зарили Хрватима нож у срце“; *Застава*, Нови Сад, бр. 132, 17/30. јун 1914. С тим у вези, веома је илустративна насловна страница листа *Вировитичан* од 29. јуна 1914. године са свега неколико реченица. Истиче се како су атентат на Фердинанда извршили „србски ђаци“ Чабриновић и Принцип. Даље се крупнијим словима наводи: „Хрватски народе ово је твоја смрт“; *Virovitičan*, Virovitica, br. 24, 29. lipanj 1914.

¹⁸ V. Novak, *Magnum crimen...*, 35.

¹⁹ *Crvena Hrvatska*, Dubrovnik, br. 20, 4. jula 1914. Описујући антисрпске демонстрације у Дубровнику, овај лист није имао недоумица ко стоји иза њих: „Кад се само баци један поглед на ове догађаје, јасно избија, да су франко-фуртимашки клерикалци аранжери свих ових неђела“; *Crvena Hrvatska*, Dubrovnik, br. 21, 11. juli 1914.

²⁰ *Kršćanska obitelj, poučni i zabavni list za hrvatski katolički puk*, Mostar, br. 7, 1. jul 1914.

²¹ Д. Мاستиловић, „Штампа у Босни и Херцеговини о сарајевском атентату и јулској кризи“, *Огјеци - евројска шћамџа о сарајевском аџенџаџу и јулској кризи*, Бања Лука, 2015, 97.

²² *Novosti*, Zagreb, br. 190, 16. srpanj 1914.

²³ Д. Микавица, Г. Васин, Н. Нинковић, *Пречански Срби у Великом рајџу...*, 238.

²⁴ Д. Живојиновић, *Ваџикан, Србија и сџварање јујословенске државе...*, 40-41.

кан се залагао за елиминисање Србије из круга независних држава као најсигурнији начин да се ослаби утицај Русије на Балкану, земље која је сматрана српском заштитницом.²⁵ У Курији је хваљен приједлог генерала Конрада фон Хецендорфа да убиство Франца Фердинанда треба искористити као оправдање за рат против Србије.²⁶ Суштина текстова објављених у клерикалној штампи, а потакнутих из Ватикана, било је ширење нетрпељивости према Србији, православљу и југословенству. Идеја свеславенске солидарности сматрана је најопаснијом за католицизам и монархију. Непријатељство Ватикана према Србији било је појачано страхом за опстанак Аустроугарске као снажне католичке државе, а убиство Франца Фердинанда схваћено је као напад на интегритет монархије.²⁷ Опстанак Аустроугарске на Балкану требао је, према Курији, гарантовати да неће доћи до изласка Русије на Јадранско море преко проширене Србије. Ватикан је у Србији видио „болест која разједа и која ће постепено да продре у животне сржи Монархије и која ће је временом расточити“.²⁸ *Врхдосна* је преносила писање бечких листова у којима се тврдило да ће рат учинити крај социјалдемократији, довести до препорода вјерског осјећаја и монархизма па је за такве циљеве вриједило поднијети велике жртве.²⁹ *Врхдосна* је током љета 1915. године у више наврата писала како је Русија одговорна за избијање рата. Упозоравано је како се међу Хрвате „увлачило неко југословенство“, а сви они који су га прихватили били су изгубљени за Хрватску.³⁰

Католичка штампа и клер са одобравањем су примили аустроугарски ултиматум Србији и објаву рата. Загребачки надбискуп Антун Бауер је 28. јула 1914. године упутио окружницу подручном свештенству и вјерницима којом их је позвао да се моле Богу како би казнио непријатеља, „а подијелио побједу нашим дичним и храбрим четама“. Бауер је приликом обраћања војницима у Загребу позвао Хрвате да у име Божије буду осветници атентата у Сарајеву.³¹ Указивао је да је рат против Србије „праведан и свет“ па ће сходно томе Бог дати побједу Аустроугарској и Њемачкој.³² Љубљански бискуп Антон Бонавентура Јеглич позвао је почетком августа 1914. године вјернике у рат против Србије називајући Србе окорјелим злочинцима.³³ Обрачун са Србијом Јеглич је приказивао као освету због настојања да се „разбије и уништи наша красна Аустрија под жезлом наше древне хабзбуршке цар-

²⁵ *Истио*, 46.

²⁶ Д. Микавица, Г. Васин, Н. Нинковић, *Пречански Срби у Великом рајшу...*, 239.

²⁷ D. Živojinović, „Sveta stolica i stvaranje jugoslovenske države 1914–1918“, *Zbornik radova Politički život Jugoslavije 1914–1945*, Beograd, 1973, 229.

²⁸ *Истио*, 230.

²⁹ Д. Микавица, Г. Васин, Н. Нинковић, *Пречански Срби у Великом рајшу...*, 240.

³⁰ Д. Живојиновић, *Ватикан, Србија и стварање југословенске државе...*, 109–110.

³¹ Н. Жутић, *Ватикан, Србија и Југославија 1853–1935*, Београд, 2008, 31.

³² V. Novak, *Magnum crimen...*, 24.

³³ Рат објављен Србији био је за бискупа Јеглича узвишен, свет, Богу угодан, а Срби су представљени као злочинци и заклету непријатељу самог Исуса; *Истио*, 26.

ске фамилије³⁴. Бискуп Иван Шарић је подстицао аустроугарске војнике на храброст и упорност у обрачуна са непријатељима монархије, посебно Србима, па је за испољени патриотизам добио похвалу земаљског поглавара генерала Оскара Поћорека. Мостарски бискуп Алојзије Мишић покушао је да на своју руку формира добровољачке јединице за рат против Србије, али му власти то нису одобриле.³⁵

На објаву мобилизације у бањалучком округу муслимани и католици одазвали су се „радосно и са патриотским ентузијазмом“, а слични извјештаји стизали су и из других дијелова земље.³⁶ Муслимани варцарвакуфског котара су све наде у коначни исход рата полагали у Турску и били увјерени у пропаст Србије, док су муслимани у Козарцу почетак рата сматрали „часом за уништење Србије“ и освету због за њих негативног исхода Балканских ратова.³⁷ Молитве за побједу Централних сила учене су по босанскохерцеговачким џамијама одмах по избијању рата. Пошто је августа 1914. године Велика Британија ступила у рат, у сарајевској Царевој џамији одржана је заједничка молитва, а фотографија са тог догађаја у форми разгледнице послата је муслиманским војницима на руски фронт, чиме се код војске настојао подићи борбени морал.³⁸ Након што је султан 14. новембра 1914. године прогласио цихад, текст манифеста је прочитан и у Сарајеву. Реис Чаушевић је пред више хиљада присутних одржао надахнути патриотски говор позивајући муслимане да подрже ратне напоре монархије и прикупљају помоћ за *Хилали Ахмер (Црвени њолумјесеи)*.³⁹ Султану су са више адреса из Босне и Херцеговине стигли телеграми у којима је наглашено да је вијест о проглашењу цихада обрадовала срца свих муслимана.⁴⁰ Сарајевска штампа је муслиманским читаоцима тумачила обавезе појединца у рату против оних који су означени као непријатељи Ислама.⁴¹

Генерал Саркотић је 8. априла 1915. године упутио елаборат о приликама у земљи заједничком министру финансија Ернесту Керберу. Саркотић је страховао од могуће политичке сарадње Срба и Хрвата у чему је видио дио процеса реализације програма југословенске идеје што је оцјенио као највећу опасност за монархију.⁴² У извјештају из маја 1915. године Саркотић

³⁴ Д. Живојиновић, *Вајшкан, Србија и стварање југословенске државе...*, 51.

³⁵ М. Екмечић, *Рајни циљеви Србије 1914*, 136.

³⁶ Ђ. Микић, „Политика муслимана Босне и Херцеговине у Првом светском рату (1914-1918)“, *Ислам, Балкан и велике силе (XIV-XX)*, Београд, 1997, 411.

³⁷ *Исјео*, 416-417.

³⁸ Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu! Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878-1918*, Sarajevo, 2007, 90.

³⁹ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 306, 12. decembar 1914.

⁴⁰ *Исјео*, br. 281, 17. novembar 1914.

⁴¹ Примјера ради, дјеца, жене, робови, сакати и слијепи нису били дужни учествовати у светом рату; *Исјео*, br. 282, 18. novembar 1914.

⁴² L. Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama jugoslavenskog pitanja 1914-1918*, Tuzla, 1980, 30-39.

је побројао политичке потезе које ће аустроугарске власти морати да повуку како би задржали Босну и Херцеговину. Он, између осталог, напомиње како ће се школство морати ставити на сасвим нове основе, док би држава требала имати увид и строгу контролу над свим политичким организацијама које ће се стварати послије рата. Саркотић је препоручивао оштар курс према Србима јер би свако друго држање представљало знак слабости.⁴³

Аустроугарска је у босанскохерцеговачким муслиманима имала поздан ослонац током Првог свјетског рата. Као врховни муслимански вјерски ауторитет у покрајинама, реис-ул-улема Чаушевић је током рата често позивао муслимане на испуњавање поданичких дужности и оданост владарској породици, настојећи да код њих ојача и сачува патриотизам и лојалност. Радо је истицано како босански муслимани, под једним католичким владаром, у Босни и Херцеговини уживају све вјерске слободе и људска права. Ипак, ратно исцрпљивање, сиромаштво и све присутнија глад временом је код муслимана Босне и Херцеговине стварала све веће незадовољство управом пољуљавши њихово повјерење у аустроугарску војну силу. Власти су током рата код муслимана у више прилика констатовале апатију, анационалност и незаинтересованост. Општа политичка слика у земљи била је почетком 1917. године веома тамна као посљедица ратног замора, глади и масовног сиромашења становништва. Наведене околности, према Саркотићевом мишљењу, погодовале су Србима да „на лијепак ухвате политички наивне католике и муслимане“.⁴⁴ Ипак, страх од уједињења са Србијом држао је муслимане у чврстом аустроугарском загрљају.⁴⁵

У говору пред Сенатом 22. јануара 1917. године амерички предсједник Вудро Вилсон прокламовао је равноправност међу државама и принцип самоопредељења. Такви ставови изазвали су узнемирење у Ватикану који се противио смањивању Аустроугарске „јер би то значило њено претварање у политички безначајну државу“.⁴⁶ У Ватикану се страховало да ће Србија бити мост преко којег ће Русија „ширити шизматичко православље“. Таква страховања остала су присутна, према мишљењу српског посланика Јеврема Симића, чак и послије слома Русије 1917. године.⁴⁷

На састанку словеначких, српских и хрватских чланова парламента одржаном крајем маја 1917. године прихваћен је текст *Декларације* која је предвиђала уједињење свих земаља у којима су живјели Словенци, Срби и Хрвати у заједничку и самосталну државу под жезлом Хабзбурга. Изјашњавање босанскохерцеговачких политичара о *Мајској декларацији* било

⁴³ *Истио*, 46–54.

⁴⁴ E. Redžić, *Politička kretanja među muslimanima Bosne i Hercegovine za vrijeme Prvog svjetskog rata*, Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1991, 216.

⁴⁵ A. Jahić, *Krug nade i razočaranja...*, 313.

⁴⁶ D. Živojinović, *Sveta stolica i stvaranje jugoslovenske države 1914–1918*, 243.

⁴⁷ Lj. Dimić, N. Žutić, *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd, 1992, 24.

је условљено њиховим националним, вјерским и класним интересима. Херцеговачки фрањевци су затражили да се предстојећи мир склопи на темељу праведности и слободе, (...) по којима сваки па и најмањи народ има право на слободни развитак народни, економски и просвјетни.⁴⁸ Вођство босанскохерцеговачких муслимана није подржало *Мајску декларацију* наглашавајући посебност Босне и Херцеговине чију су безбједност кроз историју освајачком политиком наводно угрожавали Срби и Хрвати.⁴⁹ Премда је усвајање поменутог документа допринијело дјелимичном оживљавању политичког живота у покрајинама, власти нису намјеравале обновити рад Сабора страхујући да ће из њега пут свијета кренути вијести о аустроугарском насиљу над цивилима током рата.⁵⁰ Влада је уједно дала налог полицијским службама да прате расположење народа са напоменом да се посебно обрати пажња на лица која пропагирају југословенске идеје.⁵¹

Половином августа 1917. године вакуфски директор Шериф Арнаутовић предао је цару Карлу *Меморандум* у којем је предочио властиту визију будућности Босне и Херцеговине, а посебно муслимана. Арнаутовић је почетком XX вијека у вријеме покрета за вјерско-меарифску аутономију настојао повезати муслимане и Србе у заједнички фронт против аустроугарске управе коју је оптуживао да помоћу тамница и бајонета води чисто католичку и аустријску политику на штету православних и муслимана.⁵² Ипак, Арнаутовић је концем рата био на позицијама очувања Аустроугарске и неприхватања југословенске државе. Страховао је да би у будућој југословенској држави муслимани због малобројности били стављени у подређен и неповољан положај. Арнаутовић наводи: „Ми желимо сви – без разлике народног имена и вјере – да се наш сабор што прије састане. Ми доиста не вјерујемо, да смо заслужили, да будемо једина земља на свијету, у којој се влада без икаквог народног уплива на управу и без икакве народне контроле“. Рјешење аграрног питања се код Арнаутовића види тако да земљопосједници одустану од једног дијела свог власништва и да држава потом притекне у помоћ додјељивањем кметовима једног дијела ерарних земљишних површина и јефтених зајмова.⁵³

Надбискуп Јосип Штадлер је у *Мајској декларацији* видио опасност за католичанство, хрватство и монархију, плашећи се да ће се католичанство утопити у православљу, а Хрвати изгубити суверенитет у корист Срба.⁵⁴ Штадлер је 1917. године формулисао ставове Католичке цркве о југословен-

⁴⁸ АБиХ, Сарајево, Напреткова културно-историјска збирка, VII-68.

⁴⁹ М. Екмечић, *Сјиварање Југославије 1790-1918*, II, Београд, 1989, 788-789.

⁵⁰ Ђ. Микић, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914-1918*, Banjaluka, 2011, 413.

⁵¹ *Исцшо*, 415.

⁵² Ehli-Islam, *Bezakonja okupacione uprave u Bosni i Hercegovini*, Beograd, 2001, 63.

⁵³ АБиХ, Сарајево, Напреткова културно-историјска збирка, VII-725.

⁵⁴ Ј. Кришто, „Katoličko priklanjaње ideologiji jugoslaventva“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 24, No. 2, Zagreb, 1992, 38.

ској држави упозоравајући да ће под влашћу православља католички живот доживјети пропадање: „Ако се на вријеме не заштите стварањем једне хрватске државе до ријеке Дрине, католици ће бити потиснути као безначајна мањина“.⁵⁵ Штадлер и 51 грађанин Сарајева су 20. новембра 1917. године у *Хрватском дневнику* објелоданили изјаву којом су затражили „ријешење државноправног питања на југу монархије у хрватском смислу, на темељу хрватскога државног права те уз неокрњено очување хрватске народне и државне индивидуалности“. Захтјевано је сједињење свих земаља на које се хрватско државно право протеже: Хрватске, Славоније, Далмације, Босне и Херцеговине и Истре у једно политички аутономно, са Хабсбуршком монархијом нераздруживо спојено државно тијело.⁵⁶ Штадлеров *Хрватски дневник* је априла 1918. године наговарао босанске муслимане да подрже уједињење Босне и Херцеговине са Хрватском упозоравајући их да се имена Југославија заправо крије „Велика Србија“.⁵⁷ Генерал Саркотић је нешто касније процјенио како је мухамедански елемент у покрајинама „најмање инфициран југословенском пропагандом“, а Мехмеда Спаху је именован за једног од присталица идеје југословенске заједнице.⁵⁸

О Српској православној цркви и њеном статусу у земљи након завршетка рата расправљало се на састанку аустроугарских војних команданата генерала фон Ремена, генерала фон Саркотића и генерала Клам-Мартинића одржаном маја 1918. године у Сарајеву. Саркотић је био мишљења да је појава југословенства пролазна ствар те да је политички покрет присутан на југу монархије унесен извана. Саркотић је напоменуо да би у случају стварања југословенске државе у њој дошло до борбе за превласт између Срба и Хрвата те би таква држава била веома нестабилна. По његовом мишљењу, није било сумње да би у таквој држави црква имала важну улогу па чак не би било искључено да Србима пође за руком да „бизантинизам“ дотјерају све до обала Јадрана.⁵⁹ Слично мишљење је нешто касније изнио кардинал Гаспари, за кога је Југославија изгледала као „тешко остварљива утопија“ која би за неко вријеме могла значити доминацију „полуцивилизоване и православне“ Србије над напредним католичким земљама.⁶⁰

Пробој Солунског фронта септембра 1918. године наговијестио је скоро слом Аустроугарске, а на простору монархије почео се развијати покрет „народних вијећа“. Ватикан је показао велику жалост када је Сабор у Загребу изгласао одлуку о прекиду свих дотадашњих веза са Аустроугарском.⁶¹

⁵⁵ Д. Живојиновић, *Ватикан, Србија и стварање југословенске државе...*, 46.

⁵⁶ АБиХ, Сарајево, Напреткава културно-историјска збирка, VII-104.

⁵⁷ Н. Kamberović, „Bošnjaci i stvaranje jugoslovenske države 1918. godine“, *Zbornik radova Godina 1918. prethodnice, zbivanja, posljedice*, Zagreb, 2010, 200.

⁵⁸ М. Екмечић, *Стварање Југославије*, II, 802.

⁵⁹ ХАС, ЗВ-252, Сарајево, 13/14. мај 1914.

⁶⁰ Д. Живојиновић, *Света столица и стварање југословенске државе...*, 261.

⁶¹ Премда се у лето 1914. године истицао својим антисрпским ставовима, загребачки бискуп Антун Бауер срдачно је поздравио закључке Хрватског сабора и новоформиране народне власти; V. Novak, *Magnum crimen...*, 71-72.

Истовремено је група католичких свештеника из Сарајева поздравила уједињење подучавајући народ како се не треба плашити Срба, „који су дио нашег народа, који живе с нама, а на које смо упућени за сву будућност, као што су они упућени на нас“.⁶² За ректора богословског сјеменишта у Ђакову Антуна Акшамовића 29. октобар 1918. године био је најсретнији дан јер се хрватски народ ријешио „проклетства краља Звонимира које га је саплело у немилу и тешку заједницу с Мађарима пуних 900 година“. Акшамовић се надао да ће Хрватска, Славонија и Далмација, као дијелови у рату поражене Аустроугарске, избјећи територијално комадање између држава побједница.⁶³

Недуго по уласку српске војске у Сарајево потпуковник Живан Ранковић разговарао је са вјерским поглаварима свих конфесија, митрополитом дабробосанским Евгенијем Летицом, реис-ул-улемом Мехмедом Цемалудином Чаушевићем, врхбосанским надбискупом Јосипом Штадлером и јеврејским рабином Самјуелом Веселим. На банкету организованом за српске официре реис-ул-улема је поздравио српску војску у име свих муслимана, називајући српске војнике и официре „пионирима и заштитницима наше младе слободе“ и „јуначком војском неумрлих заслуга за слободу народа“. „Ја вас увјеравам, да ће Муслимани Босне и Херцеговине знати увијек достојно цијенити те братске заслуге и очувати у успомени овај први сусретај након бурних стољећа“, изјавио је том приликом Чаушевић.⁶⁴ Извјештаји који су крајем 1918. и током 1919. године стизали Народној влади у Сарајево свједочили су о нарушеном стању безбједности у многим дијеловима земље и насиљу над муслиманима, због чега се реис-ул-улема Чаушевић више пута обраћао војводи Степановићу и Атанасију Шоли.⁶⁵ Почетком децембра 1918. године Чаушевић је запријетио да ће, уколико насиља над муслиманима не престану, то изазвати против акцију која би могла довести до великог покоља, што би била изразита срамота.⁶⁶

У бањалучкој православној цркви и муслиманској џамији одржана су благодарена у част побједе српског оружја. Свечани говор одржао је владика Василије Поповић, који је ослободиоцима поручио да су својим јунаштвом „надвисили Краљевића Марка, надмашили Старину Новака“, додајући:

⁶² В. Голуџа, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini 1918-1941. Bosna i Hercegovina – zemlja katolika, pravoslavaca i muslimana*, Mostar, 1995, 62.

⁶³ Н. Жутић, *Вајшкан, Србија и Јујославија...*, 55.

⁶⁴ *Држава*, Бања Лука, бр. 1, 24. новембар 1918.

⁶⁵ „Они нељуди, што су као шуцкори звјерски прогањали православне Србе нису то чинили као муслимани, него као злочиначке слуге злочинца господара, (...). Ако се данас нађе по гдје који Србин православни који самовољно тражи задовољштину за претрпљене муке не чини то он такођер из вјерске несношљивости, него из човјеку природене чежње за осветом“, наводи се у одговору Народне владе упућеном 24. јануара 1919. године реис-ул-улеми Чаушевићу поводом његових притужби како власти толеришу насиље над муслиманима; АБиХ, Сарајево, Напреткова културно-историјска збирка, VII-73.

⁶⁶ АБиХ, Сарајево, Земаљска влада, през. бр. 1.188/1919.

„Али нам опростите ви, слободни синови слободне мајке Србије – слободне Шумадије, опростите нам што се ми данас при овоме нашем општем и највећем народном весељу не усуђујемо, да се поносимо тако смјело као ви. Ви се са поносом веселите, јер ви сте срећнији него ми. Срећнији сте зато, што сте се ви борили и гинули за своју и нашу слободу, а ми – ми смо морали војевати и гинути против своје среће и слободе“.

Када је потом засвирала српска труба, једна од присутних жена је изјавила: „Ово смо ми устали из мртвих“.⁶⁷ Народно вијеће у Бањој Луци упутило је проглас духовним властима свих вјера позивајући их да међу вјерницима пораде на будућем мирном суживоту свих грађана. „Кажите им да у Босни и Херцеговини и у читавој нашој великој држави нема Турака, нема Влаха и Шокаца, већ смо сви браћа једног језика, једне крви, истих обичаја, исте прошлости и традиција, али три вјере православне, муслиманске и римокатоличке“.⁶⁸

Поздравни телеграм новим властима и предсједнику Народне владе Атанасију Шоли упутио је и митрополит Петар Зимоњић: „У име српско-православног свештенства и народа митрополије Захумско-херцеговачке поздрављам најодушевљеније нову народну владу која нам је знак нашег народног ослобођења, уједињења и васкрсења“.⁶⁹ Зимоњић је изјавио да се поводом ослобођења Босне и Херцеговине и њеног сједињења са Србијом „са највећом благодарношћу сјећамо јуначке наше браће који су положили своје животе на разним ратиштима; једнаку благодарност дугујемо и свој храброј краљевској српској војсци, а понајприје њезином највишем заповједнику краљу Петру“.⁷⁰ На свечаном богослужењу, одржаном у Сарајеву 5. децембра 1918. године поводом проглашења Краљевине СХС, митрополит Евгеније Летица је поздравио „храбру“ и „витешку“ српску војску која је дошла у Босну и Херцеговину како би одржавала потребан ред и мир и гарантовала личну и имовинску сигурност грађанима.⁷¹

Одмах по конституисању, новим властима у Босни и Херцеговини почели су стизати поздравни телеграми и изјаве лојалности чак и оних појединаца који су се у ранијем периоду истицали својим аустрофилством. Муслиманска подршка стварања заједничке државе 1918. године била је плод опортунизма и почивала је на ратној побједи Србије, као што су почетком рата мус-

⁶⁷ *Народна воља*, Бања Лука, бр. 9, 26. новембар 1918.

⁶⁸ Детаљније о уласку српске војске у Бању Луку новембра 1918. године код: Б. Милошевић, *Бањалука у борби за ослобођење и уједињење – поводом једног вијека од завршетка Првог свјетског рата*, Бањалука 2018.

⁶⁹ АБиХ, Сарајево, Народно вијеће СХС за Босну и Херцеговину, през. бр. 13.718, 18. новембар 1918.

⁷⁰ АСПЦ, Београд, Велики црквени суд Сарајево. Записник сједнице Великог црквеног суда одржане у Сарајеву 27. новембра/10. децембра 1918.

⁷¹ S. Dujmović, „Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini i stvaranje nove države (Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca) 1918. godine”, *Historijska traganja*, br. 3, Sarajevo, 2009, 122.

лимани срчано подржали аустроугарску агресију на Србију.⁷² Херцеговачки бискуп Иван Шарић је у име херцеговачких католика дао изјаву лојалности Народном вијећу и Народној влади. Шарић је прихватио новонастало стање и одао признање новој држави из страха да не изгуби положај.⁷³ Лојалност југословенској држави исказали су и босански фрањевци који су обећали да ће новој држави вјерно служити и свесрдно помагати уједињење са Србијом и Црном Гором.⁷⁴ Провинцијат босанских фрањеваца у Сарајеву упутио је 9. новембра 1918. године окружницу којом је наложио вјерницима да се покоравају одредбама Народне владе те сузбијају гласине које имају за циљ да у тренутку настајања нове државе посију мржњу између Срба и Хрвата. „Лијепо (хрватском) народу протумачите како ни у чему неће бити запостављен (ако сам хтједне радити), него једнакоправан, слободан, свој у свом и на свом. Од сада му неће заповједати туђи, него његови људи. Опиримо се свим силама проти свему што би могло неслогу и раздор посијати међу наш троимени народ“, наводи се у окружници.⁷⁵ Провинцијал *Босне Средрене* фра Јозо Андрић је јануара 1919. године писмом поручио у Београд „да уз ову Богом нам остварену државу ми фрањевци вјерно и непоколебљиво стојимо“.⁷⁶

Упркос томе, поједини католички свештеници у Босни и Херцеговини нису се мирили са новонасталим стањем па су подбуњивали вјернике против државе. Из многих дијелова покрајина стизале су вијести како је католичко свештенство црквене мисе користило као политичку позорницу за антидржавне говоре. У извјештају Министарства унутрашњих дјела Краљевине СХС о политичким приликама у Босанској Крајини из децембра 1918. године наводи се како се локални католички жупник бунио због јавно постављених слика краља Петра Карађорђевића. Име краља Петра није ни поменуто при богослужењу одржаном поводом уједињења у католичкој цркви. Додаје се како је овакво држање представника католичке цркве давало моралну подршку оним елементима „који су доносили и данас доносе републиканске идеје из Загреба“. Послије мисе одржане 1. децембра 1918. године у Рамићима крај Бање Луке банкарски чиновник Путић је окупљеним грађанима поручио: „Кад дође до гласања сви имате дати своје гласове за републику, јер је република нама Хрватима једини спас, те не смијемо дозволити да се припојимо Србији“.⁷⁷

⁷² Ђ. Микић, *Политика муслимана Босне и Херцеговине у Првом светском рату...*, 424.

⁷³ *Narodno jedinstvo*, Сарајево, бр. 7, 9. 11. 1918.

⁷⁴ Р. Пејић, „Ставови босанско-херцеговачких политичара о идеји уједињења југословенских народа током Првог светског рата“, *Радови*, часопис за хуманистичке и друштвене науке, год. I, Бања Лука, 1998, 209.

⁷⁵ *Народно јединство*, Сарајево, бр. 8, 10. новембар 1918.

⁷⁶ Ј. Кришто, *Biljezi jedne franjevačke politike u BiH*, Загреб, 2013, 163–168.

⁷⁷ АБиХ, Сарајево, Народна влада СХС за Босну и Херцеговину, през. бр. 377, 10. јануар 1919.

Народна влада је у јануару 1919. године са жаљењем констатовала да су у земљи постојале струје уперене против јединства новостворене државе. Државни чиновници били су позвани да својим позивом служе народу и државним интересима, „а не да га сепаратистичким агитацијама, изазивањима и нападима на друге народне дијелове буне, заводе и разједињавају“. Влада наводи како је народ живом ријечју требало подучавати идеји јединства и слоге.⁷⁸ Митрополит Евгеније Летица је опомињао да се у тренуцима славља и свечарског расположења народ суздржи од евентуалне освете због раније учињених понижења, а посебно од пљачке, паљевине и отимачине.⁷⁹ „Па да овај брзи преокрет из ропства у слободу не би штетно утицао како на појединце тако и на масе нашега народа“, митрополит Василије Поповић је позвао свештенство да свакодневно поучава народ да се слобода не састоји у отимању туђе имовине или насиљу над слабијима. „У овој нашој држави неће бити вјере над вјером нити народа над народом, него сви равни и једнаки, као што су и српски јунаци своју драгоцену крв подједнако прољевали за слободу и једних и других“, навео је Поповић. Свештенство је требало подучити вјернике да опросте и забораве све у рату причињене увреде од стране суграђана друге вјере.⁸⁰

Југословенски католички епископат је на сједници одржаној крајем новембра 1918. године у Загребу поздравио уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну независну државу, признајући Народно вијеће као врховну провизорну власт.⁸¹ Надбискуп Штадлер је окружницом поздравио крај рата и стварање самосталне и независне државе. Позвао је народ да прихвати власт Народног вијећа и да се касније изјасни о облику нове државе.⁸² Напомињући како у поједина босанскохерцеговачка мјеста долази српска војска, Штадлер је позвао народ да се не плаши јер то није никаква непријатељска окупација, већ су српске чете дошле на молбу домаћих власти да спријече пљачке и друга безакоња која су потресала неке дијелове Босне и Херцеговине.⁸³ Супротно својим ранијим увјерењима, Штадлер је послите проглашења нове државе свештенству и народу упутио писмо у којем помирљиво наводи: „Усред опћег метежа и хрвања синула је нашем народу зрака сунца; оно, за чим су наши оци и праоци уздисали, ових се дана остварује пред нашим очима: народ наш добива своју властиту, самосталну и неови-

⁷⁸ АБиХ, Сарајево, Народна влада СХС за Босну и Херцеговину, през. бр. 377, 17. јануар 1919.

⁷⁹ *Народно јединство*, Сарајево, бр. 14, 1. новембар 1918.

⁸⁰ Архив Српске православне Епархије зворничко-тузланске, Бијељина, Црквеношколска општина Дервента. Допис митрополита Василија Поповића свештенству Митрополије бањолучко-бихаћке бр. 355, 20. децембра 1918.

⁸¹ Н. Жутић, *Вайикан, Србија и Југославија...*, 56; В. Goluža, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini...*, 63-64; V. Novak, *Magnit crimen...*, 74-75.

⁸² Д. Живојиновић, *Вайикан, Србија и стварање југословенске државе...*, 229.

⁸³ В. Goluža, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini...*, 63.

сну државу. Досадашњи наш владар, цар и краљ Карло, видећи да се слободни развитак народа не да више зауставити, препустио је југославенском народу: Словенцима, Хрватима и Србима потпуну слободу, да си сами, без његова и без ичијег утјецаја уреде своју државу и своју будућност⁸⁴. Штадлер је преминуо седам дана по проглашењу нове државе, дубоко разочаран због пропасти монархије и уласка српске војске у Босну и Херцеговину што је поражавајуће дјеловало на његово већ нарушено здравље.⁸⁵

За југословенску католичку хијерархију нова држава представљала је мост за ширење католицизма међу православне, а дио католичког клера очекивао је да ће им уједињење пружити прилику за прозелитски рад.⁸⁶ Унутар католичке цркве било је оних који су сматрали да је стварање Краљевине СХС позитиван чин јер су њиме створене претпоставке за толико жељено уједињење двеју цркава. „Стојимо на прагу нове добе. Тежиште свјетске политике прелази од Запада на Исток; а ту, како показују сви знакови, чека хрватски народ нова задаћа, нов позив налик ономе што означаје ријечју *antemurale christianitatis*. Наиме, Хрватима – католицима намијенила је провидност, по нашем положају, ту задаћу да са католичким Словенцима буде мост за унију на Балкану“, писала је *Врхдосна* 1920. године.⁸⁷

Митрополити четири епархије из Босне и Херцеговине одржали су од 10. до 12. децембра 1918. године конференцију у Сарајеву на којој је закључено да је настала потреба да се Српска православна црква у Босни и Херцеговини отцијепи од Васељенске патријаршије у Цариграду те да се српском митрополиту Димитрију упутити молба да са Архијерејским сабором прими српску цркву Босне и Херцеговине у везу са мајком црквом у Краљевини Србији. Упућена је молба влади у Београд да из својих средстава одреди и исплати годишњу сталну помоћ српском свештенству у Босни и Херцеговини како би се оно извело из тешке материјалне оскудице.⁸⁸

Поводом стварања Краљевине СХС митрополит дабробосански Евгеније Летица је краљу Петру Карађорђевићу упутити честитку, и поред уобичајеног обећања лојалности, пожелио да се између државе и православне

⁸⁴ V. Katz, „Hrvati u Bosni i Hercegovini prema ujedinjenju 1918. godine“, *Historijska traganja*, 3, Сарајево, 2009, 115.

⁸⁵ На вијест о смрти Јосипа Штадлера лист *Словенски јуџ*, орган радикално-демократских напредњака (РАДЕНА), саркастично је објавио како је узрок смрти туга за „покојном Аустријом“. „С њим је заједно отишао у заборав познати систем блажено упокојене Аустрије, с њим је изгубљена помисао на даљна врбовања за душице да се приволе царству небескоме – синекури и безбрижном одмарању на народним леђима“. Даље је изражена нада да ће и митрополит Евгеније Летица настојати да се што пре пресели у „царство заборавља“; *Словенски јуџ*, Сарајево, бр. 4, 10. децембар 1918.

⁸⁶ Н. Жутић, *Вашикан, Србија и Јуџославија...*, 62.

⁸⁷ *Истио*, 63.

⁸⁸ *Народно јединство*, Сарајево, бр. 43, 14. децембар 1918. Свечани чин успостављања Српске патријаршије извршен је у Сремским Карловцима 12. септембра 1920. године.

цркве успостави ранија сарадња.⁸⁹ Упркос пријатељском ставу према новим властима, митрополиту Летици је по завршетку рата приговарано на његовој ранијој сервилности према аустроугарским властима. Полиција је извршила претрес у митрополитовим просторијама гдје је пронађен компромитујући материјал (више предмета на којима су се налазили ликови аустроугарских и њемачких владара). Штампа је пренијела вијест како је резултат претраге био „поражавајући“ и „срамотан“ за једног митрополита, а још више за српски народ.⁹⁰ Свештеничка скупштина у Сарајеву је 14. јуна 1920. године затражила његову смјену, што је Летица прихватио правдајући је здравственим разлозима. Своју донедавну политичку оријентацију Летица је објашњавао хришћанском догмом по којој је свака власт од Бога дата па јој се сваки поданик мора покоравати.⁹¹

Borivoje Milošević

RELIGIOUS COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV STATE

S u m m a r y

The Muslim and Catholic religious communities in Bosnia and Herzegovina supported the Austro-Hungarian declaration of war against Serbia in 1914. In the meantime, the Serbian Orthodox priesthood was subjected to the violence of the Austro-Hungarian authorities. The Serbian Orthodox Church has been named as the carrier of dangerous anti-state political ideas. The defeat of the Austro-Hungarian army on the front in 1914. increased the persecution of Serbs in the country. Year 1915. was marked by many judicial processes directed against representatives of the Serbian national movement.

The Vatican and the Catholic Church gave full support to the Austro-Hungarian war against Serbia. The Yugoslav idea was considered as a great danger for the survival of the Habsburg state. At the same time, Bosnian Muslims supported the war efforts of the Monarchy especially after the sultan declared the jihad in late 1914.

The resolution of the Yugoslav club in the Parliament in Vienna in 1917. influenced the renewal of political life in Bosnia and Herzegovina. War fatigue,

⁸⁹ Р. Пејић, *Ставови досанско-херцеговачких поличичара о идеји уједињења...*, 211.

⁹⁰ *Српска ријеч*, Сарајево, бр. 112, 10. јун 1920.

⁹¹ Б. Милошевић, *Српска православна црква и свештеништво у Босни и Херцеговини...*, 226-227.

hunger and poverty among the Bosnian population had a strong influence on the spreading of Yugoslav ideas in the country.

Establishment of The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians in 1918. welcomed all religious communities in Bosnia and Herzegovina. Some have done this out of genuine conviction, and others from political opportunism.